

УДК 351.745.(079.5)

Руденко Михайло Михайлович —
ад'юнкт кафедри оперативно-розшу-
кової діяльності Київського націона-
льного університету внутрішніх справ

Тактика оперативного опитування у справах про організовану злочинність

*У статті розглядаються проблемні питання тактики опера-
тивного опитування у справах про організовану злочинність.*

Ключові слова: тактика, оперативне опитування, організована злочинність, протидія, оперативно-розшукова діяльність.

Сучасну організовану злочинність характеризують професіоналізм, транснаціональний характер, конспіративність й особливо тяжкі наслідки. Цей вид злочинності посягає на цілий комплекс найбільш значимих соціальних цінностей. Виходячи з цього, організована злочинність, як обґрунтовано зазначають фахівці, становить небезпеку не лише інтересам окремої держави, а й світовому співтовариству [1, с. 5]. Тому ефективна протидія організованій злочинності потребує комплексного використання всіх сил та засобів державних органів. Важлива роль у цьому процесі відводиться оперативно-розшуковій діяльності, де оперативне опитування як метод і як захід відіграє особливу роль, оскільки займає провідне місце в отриманні оперативно-розшукової інформації про факти, події, процеси та конкретних осіб, що становлять оперативний інтерес.

Слід зазначити, що всі види людської діяльності характеризуються єдиним показником — рівнем раціональності їх здійснення: від майстерного до примітивного виконання складових їх операцій. Для багатьох сфер раціональність визначається двома основними факторами: сукупністю прийомів діяльності та рівнем уміння їх практичної реалізації виконавцем. Але є низка галузей діяльності, де виключно важливий фактор — сторона, яка зацікавлена в досягненні протилежного результату діяльності, здійснює самостійні дії, створює протидію. До таких видів діяльності належать спорт, ведення військових операцій, розслідування злочинів. Для досягнення запланованого результату у цих галузях діяльності потрібно не тільки виконати визначену сукупність операцій, а, насамперед, здійснити їх підбір залежно від умов, які

складаються у цій ситуації, що забезпечить подолання зусиль і дій протидіючої сторони. Такий спосіб діяльності називається тактикою і полягає в умінні переграти суперника [2, с. 14]. До цього переліку також слід віднести тактику оперативно-розшукової діяльності, особливо у справах про організовану злочинність.

Вивченням тактичних основ оперативно-розшукової діяльності займалися вчені різних галузей права. До 60-х років минулого століття оперативно-розшукова тактика входила до складу криміналістичної науки, з якої вона згодом була виділена та набула подальшого розвитку. У зв'язку з цим первісні визначення оперативно-розшукової тактики базувались на теоретичних положеннях вчених-криміналістів: Р. С. Белкіна, А. Р. Ратінова, А. Н. Васильєва, Л. М. Корнєєва, А. В. Дулова, Н. І. Порубова, В. Є. Ковалової, В. Ю. Шепитька та ін.

Подальші фундаментальні положення оперативно-розшукової тактики досліджували такі зарубіжні правники, як В. М. Аتماжитов, О. С. Вандишев, С. С. Овчинський, А. С. Борщев, В. Г. Самойлов, та вітчизняні вчені юристи: К. В. Антонов, Г. М. Бірюков, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, А. О. Михайличенко, В. А. Некрасов, М. А. Погорецький та ін. Однак, слід зазначити, що ними досліджувалися загальні питання тактики оперативно-розшукової діяльності, які будуть використані нами як основа нашої статті. З огляду на це, ми сконцентруємо свою увагу на проблемах тактики застосування оперативного опитування. Так, за радянських часів це питання вивчалось у роботах В. М. Аتماжитова, Б. Є. Богданова, В. Ю. Фролова, В. А. Черепанова та ін. Подальшим вивченням положень тактики застосування оперативного опитування займалися І. П. Козаченко, В. А. Некрасов, М. О. Янковий, М. О. Шилін та ін. Ними були розглянуті основні питання застосування оперативного опитування, однак тактиці оперативного опитування не було присвячено достатньо уваги. У зв'язку з вищевикладеним, на нашу думку, існує необхідність удосконалення тактичних основ застосування оперативного опитування та розробки наукових рекомендацій.

Тактика оперативно-розшукової діяльності направлена на отримання необхідної оперативної інформації. Одним із варіантів її отримання є застосування оперативного опитування. Розглядати окремі аспекти тактики застосування оперативного опитування, у тому числі й у справах про організовану злочинність, неможливо без розгляду загальних теоретичних основ тактики оперативно-розшукової діяльності.

Цю думку поділяють також Ю. О. Бакутін та О. Е. Чечетін, обґрунтовуючи її тим, що результативна розробка питань тактики на частковому рівні неможлива без глибокого осмислення найбільш загальних, принципових положень [3, с. 104].

У своїх працях Р. К. Безруких слушно зазначав, що оперативно-розшукова тактика з гносеологічної точки зору є суб'єктивним відображенням об'єктивних процесів, зв'язків і відношень, що складаються у ході оперативно-розшукових заходів боротьби зі злочинністю. Оперативно-тактичні норми та рекомендації, регламентуючи оперативно-розшукову діяльність, у концентрованому вигляді відображають основні висновки із багатого практичного досвіду оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Однак, тактичні прийоми являють собою лише формалізовану модель того чи іншого способу оперативно-розшукових дій, тому повинні застосовуватися з урахуванням конкретних обставин. Порушення цього загального положення на практиці призведе до схемативізму та шаблону, що визначає незадовільний результат намічених оперативно-розшукових заходів [4, с. 64].

Обґрунтованою є думка Г. М. Бірюкова, який сформулював змістовну модель оперативно-розшукової тактики, що містить у собі: аналіз та оцінку оперативно-розшукової обстановки; прийняття рішень, що відносяться до оперативно-тактичного впливу на відповідні об'єкти (вироблення оперативно-тактичних заходів); визначення вибору адекватних оперативно-тактичних засобів та методів, а також способів (приймів) їх застосування; інформаційне забезпечення практичної реалізації оперативно-тактичних заходів; власне реалізацію вироблених оперативно-тактичних заходів, їх послідовність та коректування залежно від розвитку оперативної обстановки (оперативно-розшукової ситуації); аналіз та оцінку результатів ефективності реалізації вироблених оперативно-тактичних заходів [5, с. 9].

У зв'язку з означеним, тактика застосування оперативного опитування постійно потребує вдосконалення, це пов'язано з тим, що за її допомогою можна вирішити такі завдання: розроблення та впровадження нових прийомів та методів застосування оперативного опитування; адаптації прийомів до ситуацій, що складаються під час проведення оперативного опитування; реалізації тактичних сценаріїв; виявлення максимально вигідної ситуації щодо перехвату тактичної ініціативи; подолання протидії особи при спілкуванні; нейтралізація системи психологічного захисту опитуваної особи; поєднання різноманітних прийомів, методів, засобів в єдине ціле з метою створення тактичного комплексу.

На сьогодні оперативно-розшукова тактика має дві складові: наукові положення і рекомендації стосовно інформаційно-аналітичної роботи та здійснення оперативно-тактичного планування, що забезпечує комплексне застосування оперативно-розшукових можливостей у боротьбі зі злочинністю; систему тактичних прийомів (способів) здійснення оперативно-розшукових заходів різного виду і призначення, направлених на вирішення оперативно-тактичних завдань, які ми роз-

глянемо стосовно процесу реалізації оперативно-розшукової інформації в інтересах кримінального судочинства [6, с. 87].

Виходячи з того, що тактика застосування оперативного опитування також має два аспекти — теоретичний та практичний, розглянемо їх більш докладно.

Практика тактики включає в себе діяльність оперативних працівників, які: визначають мету проведення оперативного опитування; здійснюють вибір виду оперативного опитування та відповідну йому легенду залежно від оперативно-розшукової ситуації; застосовують тактичні та психологічні прийоми для отримання оперативно-значущої інформації.

Теорія цього виду діяльності досліджує: характер сучасної розробленості проблеми; визначає можливості отримання оперативно-значущої інформації завдяки застосуванню оперативного опитування та шляхи їх вдосконалення; розробляє та вдосконалює тактику застосування оперативного опитування; розробляє тактику застосування оперативно-технічних засобів при проведенні оперативного опитування; розробляє способи відбору та підготовки оперативних працівників до застосування заходу.

Застосування оперативного опитування вирішує широке коло часткових оперативно-тактичних завдань, що виходять з необхідності заповнення пробілів у поінформованості стосовно особи, яка перевіряється, її діяльності та події, пов'язані з нею. Оперативний працівник, який проводить оперативне опитування, має можливість безпосередньо, без перекручування отримати необхідну йому оперативну інформацію.

Окремо слід зазначити, що проведення кожного оперативного опитування по-своєму індивідуальне. Відповідний засіб має особливе значення у справах про організовану злочинність, де доводиться здійснювати опитування різних категорій осіб: організаторів злочинного угруповання, виконавців злочинів, пособників, потерпілих, очевидців та ін. Для кожної категорії цих осіб застосовується окрема тактика опитування залежно як від їх відношення до злочину, так і щодо їх індивідуальних особливостей, інтересу у справі, оперативної обстановки тощо.

Разом з тим, можна побудувати загальну тактичну схему проведення оперативного опитування, в основу якої буде покладено теоретичні положення та думки оперативних працівників. Тактична схема має етапи застосування оперативного опитування.

У науковій літературі існує єдина думка щодо етапів застосування оперативного опитування: підготовка, безпосередньо опитування та документальне оформлення його результатів [7, с. 36; 8, с. 33—67].

На підготовчому етапі застосування оперативного опитування необхідно вирішити такі питання: визначити завдання заходу та обстановки запитань [8, с. 9]; вивчити особу опитуваного; визначити вид

оперативного опитування, що буде застосований; місце та обстановку опитування [9, с. 33—67; 10, с. 11—12].

Отже, завдання конкретного опитування визначають виходячи з аналізу наявної інформації. Чітке їх формулювання дозволяє організувати й направляти всю подальшу підготовчу роботу, багато в чому забезпечує ефективність застосування даного заходу.

Визначивши питання, необхідні для з'ясування, оперативний працівник окреслює коло осіб, які можуть бути обізнані про осіб та факти, що викликають оперативний інтерес.

Ми погоджуємося з думкою І. П. Козаченка щодо ефективності опитування, проведеного оперативним працівником, яка неподільно пов'язана з можливістю до початку заходу одержати первинну інформацію стосовно об'єкта зацікавленості та можливих джерел інформації шляхом застосування інших методів та заходів ОРД [11, с. 42].

На особливу увагу заслуговує вибір виду оперативного опитування. Залежно від нього може виникнути необхідність у розробленні легенди, що буде приводом для розмови.

Проведені нами опитування оперативних працівників показали, що, на їхню думку, до легенди повинні пред'являтися такі вимоги: правдоподібність; природність; простота; вона не повинна прямо торкатись особи, яка перевіряється; має легко запам'ятовуватися.

Під час проведення оперативного опитування оперативний працівник часто зіштовхується з ситуацією, коли при вступі в контакт із джерелом інформації він коректує свої дії, або зовсім змінює легенду. У зв'язку з цим, необхідно заздалегідь продумати декілька варіантів легенди.

Слід зазначити, що немаловажливим значення має правильний вибір місця проведення опитування, що залежить від виду опитування і характеристики джерела інформації та розроблюваного [12, с. 50].

Якщо оперативне опитування носить гласний характер, воно може бути проведено у будь-якому місці, приміщенні підприємства, установи або організації, за місцем проживання опитуваного, службових приміщеннях ОВС.

Особливо слід підбирати місце проведення заходу у разі використання негласного опитування. Слушною є думка Б. Є. Богданова, який не рекомендує негласне опитування застосовувати за місцем роботи опитуваних осіб. У таких випадках майже виключається можливість зашифрованого проведення наміченого заходу, та й опитувані будуть почувати себе скутими [13, с. 37].

З цього приводу оперативні працівники ОВС вважають, що негласне оперативне опитування необхідно проводити за місцем проживання або проведення дозвілля розроблюваного.

Також, необхідно враховувати, що в обстановці, де людина почуває себе вільно, вона матиме психологічну перевагу, і в цьому разі дуже складно подолати її психологічний захист та нав'язати їй свою волю.

Вирішивши зазначені питання, оперативний працівник переходить безпосередньо до проведення оперативного опитування.

Перша стадія бесіди, незалежно від типу опитування, має такі загальні етапи: відрекомендування з пред'явленням документів, що засвідчують особу, повідомлення мети опитування і пояснення своєї функції (якщо присутні інші працівники, повідомляють їхні прізвища і пояснюють їхні функції). При цьому оперативний працівник, аби переконатися в тому, що він розмовляє з потрібною особою, називає опитуваного по прізвищу [7, с. 39]. Далі оперативний працівник безпосередньо вступає в розмову з джерелом інформації, викладаючи привід для розмови.

Наступним основоположним етапом застосування оперативного опитування є встановлення психологічного контакту. Психологічний контакт властивий всім формам діяльності, пов'язаної з одержанням вербальної інформації при дізнанні, досудовому слідстві, судовому розгляді.

Як видно із самої назви, поняття “психологічний контакт” припускає певний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Змістовна сторона контакту полягає у двосторонньому впливі, з одного боку, особи, що має інформацію й може надати її або відмовитися від її надання, залежно від ситуації. Психологічний вплив при встановленні контакту може мати різні форми й обумовлений рядом обставин, серед яких необхідність установалення контакту, його мета, прийом впливу, використання емоційного стану осіб при спілкуванні й, нарешті, бажання надавати необхідну інформацію [14, с. 65].

З метою встановлення психологічного контакту, безсумнівно, необхідно дотримуватися вже апробованих практикою вимог, які були визначені у працях науковців: бесіди з джерелами інформації бажано проводити наодинці або в колі близьких їм людей [11, с. 58, 59]; не розпочинати розмову з обговорення питань, пов'язаних зі справою, підтримувати бесіду в офіційній формі; здобути довіру і дружнє ставлення в опитуваного; поводити себе по-діловому і професійно, але при цьому виявляти позитивні емоції, стежити за мімікою обличчя і не робити неприємних зауважень; намагатися бути справедливим і уникати упередженості; бути готовим сприймати будь-яку інформацію незалежно від її характеру; оцінювати все, що відбувається, реально; говорити тільки правду, давати обіцянки лише тоді, коли вони можуть бути виконані; зважати на розумові та фізичні здібності опитуваного, не допускати їх недооцінки; уникати зневажливого ставлення до опитуваного (якщо цього не потребують обставини); не виказувати ознак нерву-

вання; провадити бесіду в розмовній манері, не підвищувати голосу і не кричати; справляти враження на опитуваного своєю компетентністю та обдуманістю дій; давати зрозуміти, що збираються свідчення, а не виконується роль обвинувача, зацікавленого лише в отриманні зізнання чи в засудженні; поводити себе поважно та виявляти довіру; бути уважним слухачем, виказувати зацікавленість і співчуття до проблем опитуваного; бути терплячим та наполегливим, заохочувати опитуваного до розмови, але не підганяти [6, с. 39]; необхідно послідовно ставити запитання [15, с. 3]; вступати в розмову з відкритих запитань (на відміну від закритих, на які можна відповісти “так”, “ні”, або інакше, але також коротко, відкриті запитання примушують співрозмовника брати на себе більшу активність у розмові, торкаючись в ході бесіди інформації, яка може бути необхідною оперативним працівникам); використовувати перефразування, мета якого — перевірити точність повідомлення співрозмовника та продемонструвати йому свою зацікавленість у його проблемах; підсумовувати сказане співрозмовниками та робити висновки [4, с. 65].

Однак, зазвичай процес спілкування між оперативним працівником та джерелом інформації проходить в умовах важкого спілкування. У цьому випадку можна використовувати методику контактної взаємодії, створеної Л. Б. Філоновим: накопичення первісної згоди; пошук спільних чи схожих інтересів; прийняття особистих принципів та якостей, запропонованих для спілкування; вияв особистих якостей, небезпечних для спілкування; визначення форм індивідуального впливу й особливостей адаптації до співрозмовника; завершення вироблення спільних правил взаємодії [16, с. 10].

Завдяки зазначеному оперативний працівник досягає основної мети опитування — встановлення психологічного контакту з метою отримання оперативно-розшукової інформації.

Однак, слід відмітити, що на отриманні необхідної інформації не завершується проведення оперативного опитування. Необхідно психологічно грамотно його закінчити.

З цього приводу С. Ф. Долженков зазначив, що той факт, яким чином закінчується розмова, має велике значення. Іноді буває важче закінчити бесіду, ніж її розпочати [17, с. 140]. Наприкінці оперативного опитування оперативний працівник повинен звернутися до теми, яка була приводом для розмови, та подякувати співрозмовнику за надану допомогу.

Необхідно пам'ятати, що, можливо, ще неодноразово оперативному працівнику буде необхідно спілкуватися з цією особою. Від враження, яке склалося під час розмови, залежить подальше спілкування або його неможливість.

Останній етап застосування оперативного опитування — документальне оформлення. У разі отримання інформації, яку необхідно доповісти керівнику оперативного підрозділу, а також коли отримана інформація потребує вжиття оперативно-розшукових заходів, складається рапорт про проведення оперативного опитування. Довідку складають за необхідності засвідчити факт проведення опитування, під час якого не отримана інформація, що становить оперативний інтерес. Поясненням оформлюють надану опитуваним інформацію, що становить інтерес для ОВС і може бути використана для вирішення поставленого завдання. Заявою оформлюють результат заходу в разі, коли опитуваний є жертвою злочину і він погодився заявити про це.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що тактика оперативного опитування включає в себе такі етапи:

підготовки: вивчення матеріалів попередньої перевірки, оперативно-розшукової справи, кримінальної справи; визначення обсягу обставин, що підлягають встановленню під час проведення опитування; з'ясування кола опитуваних осіб; вивчення особистості опитуваного, його сильних і слабких місць; формулювання блоку питань, що підлягають встановленню під час розмови; вибір виду опитування та варіанти, їх адаптація до ситуації; інтегрування прийомів і питань, формуючи гармонічну програму оперативного опитування, а також підхід до формування психологічного контакту; прогнозування можливих помилок, які можуть допустити опитуваний і оперативний працівник; рефлексивний аналіз майбутнього опитування, аналіз можливих реакцій особи і тактичних наслідків; визначення місця та часу проведення опитування в залежності від опитуваної особи;

проведення оперативного опитування: формування ефекту першого враження та окреслення мети опитування; аналіз, оцінка установок і позицій опитуваного; коректування раніше складеної програми опитування з урахуванням оперативної діагностики ситуації, а також формування психологічного контакту; виявлення особливостей опитуваного, що характеризують його особистість і позиції; постановка першого запитання; активне слухання вільної розповіді; оперативна оцінка відомостей, які повідомляє опитувана особа. Застосування групи прийомів (модулів) аналітичного характеру, що забезпечують оперативний аналіз отриманої інформації прямо в процесі опитування; формування запитань, спрямованих на подолання протидії опитуваного; включення в програму опитування додаткових прийомів; рефлексивне керування опитуваним; отримання необхідної інформації; зміцнення психологічного контакту при закінченні допиту; повернення до інформації, що була приводом до розмови та акцентування на цьому уваги;

документального оформлення оперативного опитування: рапорт, довідка, заява, пояснення тощо.

Список використаних джерел

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. — 557 с.
2. Бахін В. П. Тактика допиту : [навч. посібн.] / В. П. Бахін, В. К. Весельський ; Серія “Навчально-практичне видання”. — К. : НВТ “Правник”, 1997. — 64 с.
3. Бакутин Ю. А. Общие положения тактики оперативно-розыскной деятельности / Ю. А. Бакутин, А. Е. Чететин // Актуальные проблемы оперативно-розыскной деятельности. Омская высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. — С. 100—111.
4. Безруких Р. К. Проблемы оперативно-розыскной тактики и проблемы их решения / Р. К. Безруких. // Теорет. семинар “Оперативно-розыскная работа”. — Москва, 1997. — С. 64—66.
5. Бирюков Г. М. Оперативно-розыскная тактика : теоретическое осмысление понятия, содержание и структура / Г. М. Бирюков. // Современные проблемы борьбы с организованной преступностью : приложение к сб. междунар. науч. — практ. конф. “Проблемы совершенствования законодательства и практика его применения с учетом прогноза преступности”. (20—21 мая 1999 г., г. Луганск) / МВД Украины, Луганск. ин-т внутр. дел; [ред. кол. Э. В. Виленская (предс.), Б. Г. Розовский, Л. И. Лазор и др. — Луганск : РИО ЛИВД МВД Украины, 1999. — 54 с.
6. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи : дис. - канд. юрид. наук : 21.07.04. / Г. О. Душейко. — Х. : НУВС, 2000. — 285 с.
7. Некрасов В. А. Методи оперативно-розшукової діяльності : [навч. — практ. посіб.] / В. А. Некрасов, Б. В. Індіченко, В. В. Матвійчук. — К. : РВВ МО України, 2005. — 208 с.
8. Черепанов В. А. Основы разведывательного опроса. / В. А. Черепанов. — М. : Изд. ВНИИ МВД СССР, 1978. — 72 с.
9. Самолов В. Г. Об основах оперативно-розыскной тактики / В. Г. Самолов // Правовые и тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : межвуз. сб. науч. тр. — М. : Моск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1986. — С. 3—22.
10. Бузько Н. И. Разведывательный опрос : [лекция] / Н. И. Бузько. — Минск : МВШ МВД СССР, 1988. — 26 с.
11. Козаченко И. П. Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений / И. П. Козаченко. — К. : НИ и РИО Киев. Высш. шк. МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1988. — 120 с.
12. Кубарев В. С. Оперативно-розшукова тактика підготовки до розвідувального опитування / Кубарев В. С., Кубарев І. В. // Бюлетень по обміну довідом. — 2007. — № 167. — С. 46—51.
13. Богданов Б. Е. Личный сыск. Разведывательный опрос : [учеб. пособие] / Богданов Б. Е. — [2-е изд., исправ. и доп.]. — М., 1979. — 76 с.

Борьба с организованной преступностью и коррупцией (теория и практика)

14. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология. / В. Е. Коновалова — Харьков : Консум, 1999. — 157 с.

15. Саморока В. А. Тактика допроса и стратегия поведения / В. А. Саморока // Рос. следователь. — 2005. — № 12. — С. 2—4.

16. Филонов Л. Б. Психологические способы изучения личности обвиняемого : [учеб. пособие] / Л. Б. Филонов. — М. : НИ и РИО. — 80 с.

17. Використання психологічних знань в ОРД : [монографія] / О. Ф. Долженков, Г. Е. Запорожцева, А. П. Кіцул, Е. В. Рижков. — Одеса : ОІВС, 2001 — 231 с.

В статье рассматриваются проблемные вопросы тактики оперативного опроса в делах об организованной преступности.

The article deals with the problems of the tactic of the operative questioning in the cases about organized crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 14 жовтня 2009 року.